

οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

του
André Regnier

Μετάφραση: Α. Κ. Παπαχρίστου

Στή σημερινή εποχή οι σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης έχουν μπει στην καθημερινή μας ζωή. Πότε-πότε διαπιστώνει κανείς σ' αυτές μία απειλή για τη δημοκρατία: δεν θά χρειάζεται πιά ο βουλευτής για να ξέρουμε τί σκέπτονται οι άνθρωποι της περιφέρειάς του. Συχνά αποδεικνύονται μέσα χειραγωγήσεως της κοινής γνώμης· και υπάρχουν πράγματι απόπειρες προς αυτή την κατεύθυνση. Παράδειγμα, ο ακόλουθος τίτλος εφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας: Αυτό το καλοκαίρι, οι Γάλλοι άπαντούν «δχι» στα γυνά στήθη (49%) και «δχι» στο δλοκληρωτικό γυμνό (56%). Τό να άποκαλείς Γάλλους τό 49% του πληθυσμού, και μάλιστα όταν στην ίδια αυτή σφυγμομέτρηση ένα σημαντικό ποσοστό (47%) δέχεται να επιτραπούν τά γυνά στήθη σε μερικες τουλάχιστον άκτες, γεννά άπωσδήποτε όρισμένες άμβιβολίες.¹

Πριν μιλήσουμε για τους κινδύνους των σφυγμομετρήσεων, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε κάπως πιο ειδικά σε τί συνίστανται αυτές.

Η σφυγμομέτρηση είναι, έξ όρισμού, μία στατιστική μέθοδος που μάς ενημερώνει για τό σύνολο ενός πληθυσμού, με την εξέταση ενός μικρού του μέρους, που άποκαλείται *δείγμα*. Οι πληροφορίες που μάς δίνει ή σφυγμομέτρηση τότε μόνον έχουν άξια, όταν τό δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό, όταν δηλαδή τά ποσοστά που ζητάμε ανταποκρίνονται στα πραγματικά ποσοστά του συνολικού πληθυσμού. Σε όρισμένες περιπτώσεις ξέρουμε να κατασκευάζουμε τέτοιου είδους αντιπροσωπευτικά δείγματα: ή επιτυχία των προεκλογικών σφυγμομετρήσεων τό άποδεικνύει.

Οί προεκλογικές όμως σφυγμομετρήσεις ξεχωρίζουν από όλες τις άλλες, επειδή ή μοναδική τους δυσκολία άφορά μόνον στην επιλογή του δείγματος. Στη συνέχεια, δίνουμε στους ερωτώμενους τά ψηφοδέλτια κι ένα φάκελλο, και τους παρουσιάζουμε την κάλη. Για ποιο λόγο να μάς ξεγελάσουν; Άν, λοιπόν, είναι ειλικρινείς, τότε ένα σωστό δείγμα οδηγεί σε καλά αποτελέσματα. Διαφορετικές όμως είναι οι δυσκολίες που παρουσιάζονται, όταν δεν ζητάμε από τον ερωτώμενο να ρίξει μόνον ένα άνώδυμο φάκελλο στην κάλη, αλλά αντίθετα του υποβάλλουμε ερωτήσεις, καταγράφοντας και έρμηνεύοντας τις άπαντήσεις. Στην περίπτωση αυτή, τά λάθη που όφείλονται στο ερωτηματολόγιο είναι πιο σοβαρά από εκείνα που προέρχονται από την επιλογή του δείγματος.

— Τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *L'homme et la société*, No. 33-34, octobre-novembre-décembre 1974, σελ. 225-238.

Ο μεταφραστής θά ήθελε να εδχαριστήσει τον Έπιστημονικό Συνεργάτη του ΕΚΚΕ κ. Δημ. Ψυχογιό, για τη βοήθειά του στην άπόδοση των τεχνικών όρων του κειμένου και γενικά για τη συμβολή του στη μετάφραση του άρθρου.

1. *France-Soir*, 4.7.74.

Κατ' ἀρχήν, ἓνα ἐρωτηματολόγιο δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐρωτώμενοι τὶς ἀπαντήσεις γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτουμε σὲ σχέση με αὐτούς. Μποροῦμε φυσικὰ νὰ τοὺς ρωτήσουμε τὸ ὄνομά τους, τὴν ἡλικία τους καὶ τὴ διεύθυνσή τους, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς κάνουμε νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἴδια τους τὴν ψυχολογία. Τὸ ἐρωτηματολόγιο δὲν μπορεῖ, παρὰ μόνο ἕμμεσα, νὰ λύσει τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μ' αὐτὴν· ἀντίθετα ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ὀρισμένα συμπεράσματα, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἐρωτώμενος δὲν θὰ μπορούσε νὰ διανοηθῆ καί, ἀκόμη, νὰ μάθουμε γι' αὐτὸν πολλὰ πράγματα, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει. Οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἐνδείξεις καὶ ὄχι ἀντικειμενικὲς πληροφορίες, σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐρωτώμενου. Σὰν ἐνδείξεις, χρειάζονται λοιπὸν ἑρμηνεῖα καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διαλέγονται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἑρμηνεῖα αὐτή: πρέπει νὰ ὑπάρχει λογικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρωτηματολόγιο καὶ τῶν ἀπαντήσεων στὰ προβλήματα ποὺ τίθενται.

Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ ἄποψη, μιὰ ἐρώτηση ἀποτελεῖ ἐρέθισμα στὸ ὅποιο ὁ ἐρωτώμενος ἀντιδρᾷ μὲ τὸν δικὸ του τρόπο· ἀπὸ τὴν ἀντίδραση αὐτὴ προέρχεται ἡ ἀπάντηση. Ἡ ἰδέα αὐτὴ, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια βυθυστόχαστη, μᾶς χρησιμεύει στὸ νὰ καταλάβουμε, π.χ., ὅτι μιὰ ἐρώτηση μπορεῖ νὰ προκλέσει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ ὄχι μιὰ ἄλλη. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ λέμε ὅτι ἡ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὴν ἀπάντησιν αὐτὴ καὶ ὅτι, ἐπομένως, εἶναι παραπλανητικὴ (biaisée). Ὑπάρχουν φυσικὰ πολλὲς ἐρωτήσεις ποὺ δὲν εἶναι παραπλανητικὲς, ὅπως, π.χ., «ποῖο εἶναι τὸ οἰκογενειακὸ σας ὄνομα;», ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνεαι ἓνα ἐρωτηματολόγιο χωρὶς καμιά παραπλανητικὴ ἐρώτηση. Ἀντίθετα, μποροῦμε δικαιολογημένα νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ὅτι, ἂν μιὰ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὸ *αναί*, εἶναι δυνατό νὰ πετύχουμε—ἀλλάζοντάς τιν μὲ κατ'ἀλλῆλο τρόπο—μιὰ ἄλλη ἐρώτηση, ποὺ θὰ ὁδηγεῖ στὸ *οὐκ*. Στὴ συνέχεια καὶ οἱ δύο ἐρωτήσεις μπαίνουν στὸ ἐρωτηματολόγιο. Αὐτὸ λέγεται *ἐξισορρόπηση* τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ ὄνομα, στὴ διεύθυνση, κτλ., ὁ ἐρωτώμενος ἀντιλαμβάνεται κάθε ἄλλη ἐρώτηση τοποθετώντας τιν σὲ περιστάσεις ἀναμνησιακὲς ἢ φανταστικὲς καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἐπεξεργάζεται τὴν ἀπάντησίν του. Οἱ περιστάσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν *κατάστασιν* (situation) τῆς ἀπαντήσεως (ἢ τῆς ἐρωτήσεως). Αὐτὸ γίνεται φανερὸ στὴν περίπτωσιν ποὺ οἱ ἐρωτήσεις ἀφοροῦν τὴν *πρακτικὴν* ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἐρωτώμενος, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἔχει κάνει, ποὺ συνηθίζει ἢ ποὺ σκοπεῖ νὰ κάνει, κτλ. Ἀλλὰ κάθε ἀπάντησιν ἐντάσσειται ἐπίσης σ' ἓνα σύνολο ἐκφράσεων, ποὺ περιλαμβάνει ὅ,τι εἶπε καὶ ὅ,τι ἄκουσε ὁ ἐρωτώμενος: τὸ σύνολο αὐτὸ (ensemble de discours) ἀποτελεῖ τὶς

ἀναφορὰς (références) τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀναφορῶν στὴν ἀπάντησιν εἶναι φανερὴ, ὅταν οἱ ἐρωτήσεις ἀναφέρονται σὲ γνώσεις, πεποιθήσεις, προσδοκίες, θυμασμασίους, φόβους, ἀποδοκίμασιες.

Πίσω, λοιπόν, ἀπὸ κάθε ἀπάντησιν ὑπάρχει μιὰ *κατάστασιν* καὶ ἓνα σύνολο *ἀναφορῶν*. Αὐτὰ εἶναι σημαντικὸ νὰ τὰ γνωρίζουμε γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴν ἀπάντησιν, καὶ μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐρωτώμενο τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν ν' ἀπαντήσῃ. Γι' αὐτὸ καὶ συνήθως μιὰ ἐρώτησιν συνοδεύεται μὲ τὸ *γιατί?* ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη δυνατό νὰ ὑπάρξει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρώτησιν μιὰ *ἐπέκκλησιν* (évoocation), ποὺ νὰ ὑποδεικνύει στὸν ἐρωτώμενο κάποια *κατάστασιν* ἢ κάποια *ἀναφορὰ*. Ἡ ἐπέκκλησιν αὐτὴ γίνεται μὲ ἐρωτήσεις τοῦ τύπου, «ποδοθέσει ὅτι βρίσκεσθε στὴν περίπτωσιν ποῦ...», ἢ «μερικοὶ μᾶς εἶπαν ὅτι...». Θὰ δοῦμε παρακάτω μὲ ποῖο τρόπο ἡ τεχνικὴ τῆς *ἐχοάνης* (étopnoie) χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ.

Σὲ ὁποιαδήποτε ἐρώτησιν τοῦ ἐρωτηματολογίου, οἱ προηγούμενες ἐρωτήσεις δημιουργοῦν ἓνα σύνολο, ποὺ τὴ *μολύνει*. Πρέπει λοιπὸν νὰ φροντίζουμε τὴν διάταξιν τῶν ἐρωτήσεων. Μποροῦμε εἶτε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν *μολύνσιν* αὐτὴ μίαν ἐρωτήσεως ἀπὸ μιὰ ἄλλη, εἶτε νὰ τὴν ἀποκλείσουμε παρεμβάλλοντας *ἐρωτήσεις-tampons*· μποροῦμε ἀκόμη νὰ καταφύγουμε στὴν *ἀνάμιξιν* (mixage), στὴν *ἀλλαγὴν* δηλαδὴ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ μιὰ ἐρώτησιν στὴν ἄλλη.

Ὁ ἐρωτώμενος, μὲ τὴ βοήθειαν τῶν ἐρωτήσεων ποὺ τοῦ υποβάλλουμε, τὸν καταστάσεων ποὺ θυμάται, τῶν ἀναφορῶν ποὺ σκέπτεται καὶ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δίνει, μαθαίνει σταδιακὰ διάφορα πράγματα πάνω στὴν ἴδια του τὴ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς, ὥστε μερικὲς φορὲς καταλήγει νὰ προβλέψει τὴν ἐρώτησιν ποὺ θὰ τὸν κάνουν στὴ συνέχεια. Οἱ ἀπαντήσεις λοιπὸν δὲν θὰ ἦσαν οἱ ἴδιες, ἂν εἶχαμε θέσει κάθε ἐρώτησιν μόνη τῆς ἀντίθετα, κάθε ἀπάντησιν προέρχομαι ἀπὸ ἓνα ὑποκείμενο, στὸ ὅποιο ἔχουμε ἤδη υποβάλει καὶ ἄλλες ἐρωτήσεις καὶ ἔχει ἤδη δώσει καὶ ἄλλες ἀπαντήσεις. Ἡ *μολύνσιν* (contamination) μεταξὺ τῶν ἐρωτήσεων εἶναι γεγονός μεγάλης σημασίας, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωροῦμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὰν ἓνα σύνολο.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐρωτώμενος ἐνημερώνεται κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι μόνον πηγὴ δυσχερειῶν· ἀντίθετα, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀξιοποιεῖται στὴ λεγόμενη τεχνικὴ *«τῆς χοάνης»*, ποὺ συνίσταται στὴν ὑποβολὴ ὄλου καὶ πιὸ συγκεκριμένων ἐρωτήσεων πάνω στὸ ἴδιο θέμα: μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐρωτώμενος ὁδηγεῖται στὴ σταδιακὴ δημιουργία καταστάσεων καὶ ἀναφορῶν τῆς κύριας ἐρωτήσεως, οἱ δὲ διαδοχικὲς ἀπαντήσεις του παρέχουν πολύτιμες ἐνδείξεις γι' αὐτὲς.

Γενικότερα, ἓνα ἐρωτηματολόγιο ἀποτελεῖται ἀπὸ *ὄρμαθους* (grappes) ἐρωτήσεων: γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ καὶ

περισσότερες βασικές ερωτήσεις συγκεντρώνονται προπαρασκευαστικές και συμπληρωματικές ερωτήσεις, που αποβλέπουν στο να προκαλέσουν στον ερωτώμενο τη δημιουργία «καταστάσεων» και «άναφορών» των βασικών ερωτήσεων και να βοηθήσουν στην απόκτηση ενδείξεων σχετικά με αυτές. Η τεχνική «της χροάνης» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προπαρασκευαστικών ερωτήσεων. Η ερώτηση «γιατί;» είναι ο απλός τύπος της συμπληρωματικής ερωτήσεως. Στις συμπληρωματικές ερωτήσεις συγκαταλέγονται και οι *ερωτήσεις έλέγχου* ή *ερωτήσεις test*: οι ερωτήσεις αυτές έχουν σαν σκοπό να ανακαλύψουν ή, αν γίνεται, να διορθώσουν τα σφάλματα, που πιθανόν να ξέφυγαν στις άπαντήσεις των βασικών ερωτήσεων. Έξω από κάθε όραμα ερωτήσεων, μπαίνουν οι *ερωτήσεις συνέπειας*, που απαλλαγμένες από τη «μόλυνση» των άλλων ερωτήσεων του όραματού, έχουν σκοπό να ελέγξουν τα πιθανά σφάλματα.

Τό γεγονός ότι τό ερωτηματολόγιο πρέπει να θεωρείται σαν ένα σύνολο, δέν αποκλείει έγγενή ελαττώματα των ερωτήσεων, βασικότερα απ' τὰ οποια είναι ο παραπληρητικός καθός και ο *άσφής χαρακτήρας* της ερωτήσεως. "Αν λάβουμε υπ' όψη μας τόν ρόλο της «καταστάσεως» και των «άναφορών», ή ίδια ερώτηση δέν έχει ποτέ τήν ίδια σημασία για δύο ερωτώμενους. Γι' αυτό και τό ποσοστό αυτών που έδωσαν όμοιες άπαντήσεις, μπορεί εύλογα να θεωρηθί σαν ύποπτο. Γενικά, κάθε ερώτηση αλλάζει σημασία από τόν ένα ερωτώμενο στον άλλο, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν είναι διατυπωμένη με άφηρημένο τρόπο: και αυτό επειδή κάτω από άφηρημένους δρους υπάγονται πολύ διαφορετικές ιδέες διαφορετικών ατόμων. Και' άρχην, κάθε ερώτηση έχει άσφαη χαρακτήρα και ή τεχνική τού όραματού ερωτήσεων βοηθάει άκριβώς στην έξουδετέρωση αυτου του ελαττωματος, παρέχοντας ενδείξεις σχετικά με τήν «κατάσταση» και τις «άναφορές», που ο ερωτώμενος χρησιμοποίησε για να καταλάβει τήν ερώτηση. Ακόμη καλύτερα, ή τεχνική «της χροάνης» επιτρέπει, χάρη στην αξιοποίηση της «μολύνσεως» μεταξύ των ερωτήσεων, τήν άρση του άσφαους χαρακτήρα.

Όσον άφορά αυτών τόν άσφαη χαρακτήρα των ερωτήσεων, υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των άνοικτων και κλειστών ερωτήσεων. Στην άνοικτη ερώτηση, ο ερωτώμενος άπαντά όπως θέλει και ή άπάντησή του περιέχει όλες τις ενδείξεις σχετικά με τόν τρόπο, που συνέλαβε τήν ερώτηση. Αντίθετα, στην κλειστή ερώτηση, ο ερωτώμενος είναι υποχρεωμένος να διαλέξει άνάμεσα σε προκαθορισμένες άπαντήσεις και επομένως δέν υπάρχουν πια οι ενδείξεις αυτές.

Ό άσφαης χαρακτήρας των ερωτήσεων μπορεί όμως και να είναι χρήσιμος: κάθε πληροφορία για τόν τρόπο με τόν όποιο ο ερωτώμενος ξεπέρασε το

πρόβλημα της άσφαειας, μās ενημερώνει σχετικά με τις προκαταρκτικές υποθέσεις (presuposés), που έμμεσα έκανε με τήν ευκαιρία αυτή. Αυτό δέν είναι παρά μιá από τις πολλές εφαρμογές της γενικής ιδέας, που κυριαρχεί σ' όλο τό πρόβλημα των ερωτηματολογίων: ή ερμηνεία μιās άπαντήσεως συνίσταται πριν απ' όλα στην άναζήτηση στοιχείων σχετικά με τις προκαταρκτικές υποθέσεις, που ο ερωτώμενος έκανε στο πλαίσιο της γλωσσικής έπικοινωνίας με τό συνεντευκτή: έπικοινωνία, που δημιουργείται από τήν ερώτηση του συνεντευκτου και τήν άπάντηση του ερωτώμενου. Η κατασκευή του ερωτηματολογίου αποβλέπει άκριβώς στο να καταστήσει δυνατή τήν άναζήτηση των προκαταρκτικών αυτών υποθέσεων.

Όπως οι ερωτήσεις, έτσι και οι άπαντήσεις παρουσιάζουν ελαττώματα, που προσπαθούμε να καταπολεμήσουμε διαλέγοντας σωστά τις ερωτήσεις. Ό ερωτώμενος μπορεί να κάνει λάθος, ή άκόμη να ξεχάσε κάτι, κυρίως κάτω από τήν επήρεια της κόυρασης, που όφείλεται σ' ένα ερωτηματολόγιο υπερβολικά μακρύ. Οι άμυντικοί του μηχανισμού μπορούν να τόν κάνουν να δώσει μιá λανθασμένη άπάντηση, και κυρίως μιá εκλογικευμένη άπάντηση. Και δέν πρόκειται για λάθη, που άσυνείδητα διαπράττει ο ερωτώμενος: ή άλλοίωση της άπαντήσεως δέν αποκλείεται να είναι και σκόπιμη. Συλλέγουμε πάντα άπαντήσεις, που είναι κοινωνικά άποδεκτές: τό κοινωνικά άποδεκτό εξαρτάται βέβαια από τό ύπο-πολιτισμικό σύστημα, στο όποιο ανήκει ο ερωτώμενος. Μιά άκρία μορφή της κοινωνικά άποδεκτης άπαντήσεως είναι ή κομοφορμική άπάντηση. Στην άλλη άκρη, συνεντάμε τήν άπάντηση που αποβλέπει να προκαλέσει τό συνεντευκτή, ιδιαίτερη περίπτωση άπαντήσεων που θέλουν να έντυπωσιάσουν. Υπάρχει άκόμη ή τάση να επιδιώκεται τό «κλόπιασμα» του συνεντευκτου με άπαντήσεις που θεωρούνται ότι ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του. Πιο γενικά, οι άπαντήσεις φιλοφροσύνης είναι πολύ συχνές, τόσο όσο και έκείνες που εμπνέονται από τήν δυσπιστία. Η δυσπιστία αυτή παρουσιάζεται με διάφορες μορφές: δυσπιστία άπέναντι στον ίδιο τό συνεντευκτή, φόβος για ένδεχόμενη ενόχληση, που μπορεί να συνεπάγεται αυτή ή έκείνη ή εκμυστήρευση, φόβος ότι ή άνονημία δέν θα κρατηθί. Τό να πετύχουμε τήν καλή διάθεση και τή συνεργασία των ερωτομένων άποτελεί ουσιώδες καθήκον, και τό ερωτηματολόγιο άρχίζει συχνά με άνώδυνα θέματα, που δημιουργούν κλίμα έμπιστοσύνης: αυτό καλείται *προθέρμανση* (rechauffage). Με τήν ίδια λογική, αφήνουμε τις πιο λεπτές ερωτήσεις για τό τέλος, ώστε να άναβούμε για όσο τό δυνατόν άργότερα ότι μπορεί να δυσκολένη τόν ερωτώμενο. Έξ άλλου ο έμμεσος τρόπος ύποβολής των ερωτήσεων, δημιουργεί τήν έντύπωση ότι αυτές άφορούν όχι στον ίδιο προσωπικά τόν ερωτώμενο,

ἀλλὰ γενικά σ' ἄλλα πρόσωπα. Ἀποφεύγονται ἐπίσης ἐκφράσεις, πού εἶναι δυνατόν νά ἐνοχλήσουν, κτλ. Ἀντίθετα ὅμως, ἡ ἐρώτηση-ὄσκι ἀποβλέπει στό νά προκαλέσει μιὰ ἀποτελεσματική ἀντίδραση, καί ἡ ἀπάντηση θεωρεῖται τότε σάν ἐξωτερική ἐκδήλωση—πού χρειάζεται ἐρμηνεία—αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως.

Μιά ἐρώτηση, εἴτε γιατί εἶναι ἀδέξια διατυπωμένη, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ ἐρωτώμενου, μπορεῖ νά τόν θίξει στό γόητρο ἢ στήν αἰδῶ του. Κάθε ἐρώτηση εἶναι ὀπωσδήποτε περισσότερο ἢ λιγότερο φορτισμένη (chargée), μιὰ καί ὑπενθυμίζει «καταστάσεις» καί «ἀνεφορές», πού μποροῦν πάντοτε νά προκαλέσουν στόν ἐρωτώμενο μιὰ ἀνάμνηση ἢ μιὰ συγκίνηση. Τέλος καί οἱ περιστάσεις συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου μποροῦν ἐπίσης νά ἐπιρρεάσουν τίς ἀπαντήσεις. Γιὰ πολλοὺς λόγους μιὰ ἀπάντηση δέν βρῆσκειται σέ ἄλλη καί γνωστή ἀπό πρῖν σχέση μετ' τὴν ἐρώτηση: ἀλλὰ αὐτὸ δέν εἶναι καί ἀπαραίτητο: ἀρκεῖ ἡ σχέση αὐτή νά εἶναι γνωστή, ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἄλλη ἢ ὄχι, καί ὄχι κατ' ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα μερικά προβλήματα σχετικά μετ' τὴν ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ μορφή τῶν ἐρωτήσεων. Ὁ κάθε τύπος ἔχει τὰ προτερήματά του καί τὰ μειονεκτήματά του, ἢ δὲ ἀντίθεσή τους δέν εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπόλυτη.

Ἄν ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀποβλέπει στήν ἀνεύρεση κοινῶν σημείων τοῦ ἐρωτώμενου μετ' τοὺς ἄλλους, ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση εἶναι ἱκανὴ νά ξεχωρίσει ὅτι πρωτότυπο καί μοναδικὸ ὑπάρχει σ' αὐτόν. Μποροῦμε λοιπὸν νά ποῦμε ὅτι ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀξιοποιεῖ τίς ὁμοιότητες, ἐνῶ ἡ ἀνοικτὴ τίς διαφορές. Τὸ κοινὸ μειονέκτημά τους βρῆσκειται στό γεγονός ὅτι καί οἱ δύο αὐτὲς μορφές ἐρωτήσεως ἀποκλείουν ὀρισμένες ἀπαντήσεις: ἡ κλειστὴ ἐρώτηση, ἐπειδὴ ἀναγκάζει τὸν ἐρωτώμενο νά διαλέξει μεταξὺ δεδομένων ἀπαντήσεων, ἡ ἀνοικτὴ, ἐπειδὴ δέν τὸν βοηθεῖ νά διερευνήσει ὅλες τίς πιθανές ἀπαντήσεις.

Ὅταν, πρὶν καταρτίσουμε τὸ ἐρωτηματολόγιο, ἀρχίζουμε μιὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, μποροῦμε νά ἐλλείψουμε στήν ἐπιλογὴ κλειστῶν ἐρωτήσεων μετ' τέτοιο τρόπο, ὥστε νά εἶναι σπάνια τὰ άτομα ἐκεῖνα, πού δέν θὰ βροῦν τρόπο νά ἐκφραστοῦν. Ἀντίστροφα, συλλέγοντας τίς ἀπαντήσεις σέ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ διαφορές τους εἶναι περιορισμένες καί ὅτι, ἂν ἐξαίρουμε κανεὶς μερικοὺς ἐρωτώμενους, εἶναι δυνατόν νά βρεθῆ ἕνας κατάλογος *τυποποιημένων ἀπαντήσεων*, στόν ὁποῖο μποροῦμε νά ἀναγᾶγομε ὅλες τίς πραγματικὲς ἀπαντήσεις, μετ' κίνδυνο ὅμως τῆν ἀπώλεια ἑνός, ὄχι ἀμελητέου, μέρους ἀπὸ τὴν σημασία τους. Ἡ *κωδικοποίηση* (codage), πού συνίσταται στήν κατασκευὴ τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ἐπιτρέπει σέ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση τὴν δυνατότητα στατιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς κλειστῆς ἐρωτήσεως. Μένει νά ξέρομε

ἂν, ὅταν μιὰ κλειστὴ ἐρώτηση διαμορφώνεται ὑστερα ἀπὸ κωδικοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων σέ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, ὁ κάθε ἐρωτώμενος ἔχει πραγματικὰ ὄψει τὴν ἀπάντησιν πού τοῦ ἀποδίδουν, ἐρμηνεύοντας τὴν ἀπάντησίν του στήν ἀνοικτὴ ἐρώτηση. Ἄν ἐξαίρουμε κανεὶς τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτή, πού ἡ πραγματικὴ τῆς σημασίας διαφέρει ἀνάλογα μετ' τὴν περίπτωσιν, ἡ δυνατότητα κωδικοποιήσεως τῶν ἀπαντήσεων μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἐπιτρέπει, τουλάχιστον θεωρητικὰ, τὴν ἀντικατάστασιν μέσα στό ἴδιο τὸ ἐρωτηματολόγιο μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἀπὸ ἄλλη ἢ ἄλλες κλειστῆς.

Ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση ἀφήνει στόν ἐρωτώμενο τὴ φροντίδα ὄχι μόνο νά διερευνήσει τίς δυνατὲς ἀπαντήσεις, ἀλλ' ἀκόμα καί νά τίς διατυπώσει. Ἐδῶ ἐμφανίζονται δύο δυσχερείαι. Ὁ ἐρωτώμενος μπορεῖ νά δυσκολευεῖται νά ἐκφράσει αὐτὸ πού σκέπτεται, ἔστω καί ἂν ἔχει ἕνα πολὺ καλὸ καί πλούσιο λεξιλόγιο. Καί ἔπειτα, μπορεῖ νά μιλάει μετ' τόσο ἰδιαιτέρω τρόπο, ὥστε νά ἐρμηνεύεται ἄσχημα ἡ ἀπάντησίν του. Εἶναι δὲ συχνὰ ἐπικίνδυνον νά ἀποδίδουμε σέ κάποιον ὅτι σκέπτεται μετ' τὸν ἴδιο τρόπο πού θὰ σκεπτόμαστε καί ἐμεῖς, ἂν εἴχαμε ἐκφρασθῆ ὅπως ἐκεῖνος. Οἱ γλωσσικὲς συνήθειαι μερικῶν κτικῶν (ὑπερβολές ἢ συμβατικὲς βραχυλογίες, σύγχυση ἀνάμεσα στό «ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού...») καί στό «οἱ ἄνθρωποι» θέτουν πολλὰ προβλήματα στήν ἐρμηνεία τῶν ἀπαντήσεων σὲ ἀνοικτῆς ἐρωτήσεις, προβλήματα στα ὁποῖα προστίθεται—ἐκτός ἂν χρησιμοποιεῖται μαγνητόφωνο—ἡ τάση τοῦ συνεντευκτοῦ νά συμπικνώνει καί νά ἐρμηνεύει αὐτὸς ὁ ἴδιος τίς ἀπαντήσεις.

Ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἐξουδετερώνει τὰ ἐλαττώματα αὐτά, ἀλλὰ ἐπιρροεῖ ἄλλα παρόμοια. Ἡ σειρά τῶν ἀπαντήσεων ἐπιρρεάζει μερικὲς φορὲς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ἐρωτώμενου: οἱ διαβαθμίσεις τοῦ τύπου «ἀπολύτως, ἄρκετα, μᾶλλον ὄχι, καθόλου», κατευθύνουν τίς ἀπαντήσεις πρὸς τὰ ἄκρα, ὅταν ἡ ἐρώτηση εἶναι πραγματικὴ στά μάτια τοῦ ἐρωτώμενου, πρὸς τὸ μέσο δέ, ὅταν τὸν ἀφήνει ἀδιάφορο.

Μποροῦμε ἐπ' ἄπειρον νά ἀναφέρουμε κινδύνους σφαλμάτων καί δυσχερείαις ἐρμηνείας, τόσο σχετικά μετ' μιὰ μεμονωμένη ἐρώτηση, ὅσο καί μετ' ὁλόκληρο τὸ ἐρωτηματολόγιο. Ὅσα προηγουμένως ἐκθέσαμε ἀφήνουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δέν εἶναι ἐύκολη ὑπόθεσις, πράγμα πού συμβαίνει καί στήν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν βέβαια ἐρωτηματολόγια πού φτιάχνονται εὐκόλα, μετ' εἰς ἡ ἐξάρησις. Συνήθως οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων, πού συναντῶνται, εἶναι ποικίλοι καί δύσκολοι, τουλάχιστον ἐν μέρει, μποροῦν νά προβλεφθοῦν. Παράδειγμα, αὐτὸ πού συμβαίνει στίς ΗΠΑ. Ὅταν ἡ ἐρώτηση ἀφορᾷ στό ἂν θὰ πρέπει νά ἐπιτραποῦν οἱ δημόσιες ὁμιλίαι κατὰ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἂντι νά ἀφορᾷ στό ἂν θὰ πρέπει νά ἀπαγορευθοῦν, τὸ ποσοστὸ τῶν εὐνοϊκῶν ἀπαν-

τήσεων στην άγαρδρευση ανεβαίνει από 46 σε 62%.¹ Έδω πρόκειται για άπλο φαινόμενο επαγωγής. Η διατύπωση μιάς έρωτήσεως, ή έπιλογή δηλαδή μιάς προτάσεως μεταξύ πολλών, του αυτού περιχομένου, απαιτεί, αυτή καθ' εαυτήν, σαφή προηγούμενη γνώση τής ψυχολογίας και τών γλωσσικών συνηθειών του κοινού. Όταν λείπει ή προϋπόθεση αυτή, έχουμε ποσοστά άπαντήσεων χωρίς σημασία, πράγμα που είναι χειρότερο από τις πλάγιες άπαντήσεις. Η συνεκτίμηση όμοιων άπαντήσεων διαφορετικών προσώπων, τότε μόνο έχει νόημα, όταν οι άπαντήσεις αυτές έχουν κοινή σφημασία. Είδαμε όμως προηγούμενως, ότι ή ίδια έρωτηση δέν έχει ποτέ την ίδια ακριβώς σφημασία για κάθε έρωτώμενο. Κατά μείζονα λόγο, άρκετά μιά άσπης διατύπωση για να έξαναγκασθί κάθε έρωτώμενος να άρη την άσάφεια τής έρωτήσεως με τόν δικό του τρόπο, όποτε τά διάφορα «ναί», π.χ., άνταποκρίνονται, στην πραγματικότητα, σε διαφορετικές έρωτήσεις. Τό να έρωτάς, όπως έκανε ένα γραφείο σφυγμομετρήσεων, άν ή «άδυναμη» μιάς πολιτικής όργανώσεως αύξήθηκε ή μειώθηκε, δίνει λαβή σε άμφιβολίες.² Συχνά, όί δυσκολίες διατυπώσεως ύποτιμώνται. «Αν ένας συνεντευκτής έρωτηθί «ποιά είναι μιά καλή έρώτηση», άπαντά: «Μιά έρώτηση που, άκόμη και άν θά είχε διατυπωθί με έλαφρά διαφορετικό τρόπο, δά όδηγοΰσε σε όμοιες άπαντήσεις, με μικρό μόνο ποσοστό άποκλίσεως (τής τάξεως του 5%)».³ Και όμως, τό κριτήριο αυτό, γνωστό σάν κριτήριο τής σταθερότητας, είναι άναμφίβολο ότι δέν έπαρκει.⁴

Μένει τό θέμα τής ύποβολής του έρωτηματολογίου, που παρουσιάζει άξιολογικές καταστάσεις και ιδέες. Κάποτε, μιά πανεπιστημιακή ομάδα κατασκεύαζε έρωτηματολόγια, που προκαλούσαν έκπληκτικές άπαντήσεις. Στην άρχή τό άπέδωσαν στά λάθη διατυπώσεως, που ήσαν άλλωστε τεράστια. Άργότερα, έσκασε ή βόμβα: ή ομάδα αυτή έδινε για συμπλήρωση τά έρωτηματολόγια, συζητώντας συγχρόνως με τούς έρωτωμένους, πράγμα που άπαγορεύεται από τούς κανόνες τής σωστής τεχνικής, μιά και άρκούν μερικοί τονισμοί ή μορφασμοί του συνεντευκτού για να νοθευθού οι άπαντήσεις.

Η σφυγμομέτρηση είναι όργανο ακρίβειας. Γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο, όταν έκείνοι που τό χρησιμοποιούν δέν έχουν διδαχθί τήν τεχνική του, τότε τά άποτελέσματά του στερώνονται έπιστημονικής ακρίβειας και μπορεί άκόμη να είναι τελείως λανθασμένα. Στα χέρια ενός άδέξιου, μιά Ferrari δέν πραγματοποιεί καμιά έπίδοση: ντεπαράει και βγαίνει από τό δρόμο.

Τό να λέγεται ότι οι σφυγμομετρήσεις έχουν έπιστημονικό χαρακτήρα, είναι παραπλανητικό. Για να ύπάρχει έπιστήμη πρέπει, τό λιγότερο, τά άποτελέσματα, που άνακοινώνονται, να παρουσιάζονται δημόσια με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι δυνατή ή συζήτηση πάνω σ' αυτά και ή σύγκρισή τους με τά πορίσματα τής παρατηρήσεως, όπως συμβαίνει στις πειραματικές έπιστήμες. Τίποτε τό παρόμοιο δέν είναι δυνατό σχετικά με τις σφυγμομετρήσεις. Θα μπορούσαμε να συζητήσουμε πάνω στα άποτελέσματα, που άνακοινώνονται στην έκθεση, μόνο άν διαθέταμε όλο τό δλικό τής σφυγμομετρήσεως ή μόνο άν ήταν δυνατό να ξανακάναμε τήν ίδια σφυγμομέτρηση. Η άναγκαία μυστικότητα άπέναντι στους έρωτώμενους και τό μεγάλο κόστος τής έπιτόπιας έρευνας τό άποκλείουν. Έτσι, όμως, όί έρευνες που γίνονται με σφυγμομετρήσεις δέν έπιτρέπουν στην πράξη καμιά συζήτηση και καμιά σύγκριση με τά πραγματικά γεγονότα και έπομένως δέν μπορούν να χαρακτηρίζονται σάν έπιστημονικές.

«Αν λάβουμε ύπ' όψη μας τή δαπάνη χρόνου και χρημάτων, που συνεπάγονται οι σφυγμομετρήσεις, και άκόμη τό γεγονός ότι οι πληροφορίες, που δίνουν, μπορούν να άποκτηθού με άλλα, λιγότερο δαπανηρά μέσα, διερωτάται κανείς πού βρίσκεται τό ένδιαφέρον τους. Τό ένδιαφέρον αυτό έντοπίζεται στην ακρίβεια τής μεθόδου παρατηρήσεως. Όταν όμως οι σφυγμομετρήσεις διεξάγονται χωρίς τήν ακρίβεια αυτή και κυρίως άπε άόστομα άνίκανα να προβλέψουν τούς κινδύνους σφαλμάτων, τούς όποιους συνεπάγονται, τότε και αυτό τό μοναδικό ένδιαφέρον παύει πιά να ύπάρχει.»⁵

Για να έξετάσουμε τούς κινδύνους που συνεπάγονται οι σφυγμομετρήσεις, πρέπει προηγούμενως να συνειδητοποιήσουμε ότι ύπάρχουν σφυγμομετρήσεις τελείως διαφορετικές μεταξύ τους. Είδαμε ήδη τή βασική διαφορά άνάμεσα σε μιά προεκλογική σφυγμομέτρηση και σε μιά σφυγμομέτρηση που γίνεται με έρωτηματολόγιο: στην προεκλογική σφυγμομέτρηση, όλο τό ζήτημα είναι ή έπιλογή του δείγματος. Πρέπει να έξομας ύπ' όψη μας ότι άποτελεί σημαντική έπιτυχία να πετύχουμε ένα δείγμα, που να έπιτρέπει με άρκετή ακρίβεια τήν έκτίμηση των άποτελεσμάτων μιας προεδρικής εκλογής, με άμφίβολη έκβαση. Η προσπάθεια αυτή άπαιτεί και χρηματικό χρόνο, που φυσικά δέν πάνε χαμένα. Τα άποτελέσματα δημοσιεύονται όχι μόνο στην έφημερίδα που παράγγειλε τή σφυγμομέτρηση, αλλά άκόμη και σε άλλες έφημερίδες: άνακοινώνονται επίσης και από τήν τηλεόραση. Και όλοι άναφέρουν τό γραφείο σφυγμομετρήσεων, που έκανε τή σφυγμομέτρηση. Πρόκειται, λοιπόν, για μιά τεράστια δωρεάν διαφήμιση. Είναι δυνατό, έπομένως, να χρησιμοποιή-

1. Stanley Payne, *The Art of Asking Question*, σελ. 57.

2. Βλ. κυρίως *Le Nouvel Observateur*, 15.7.74.

3. Σφυγμομετρήσεις γνώμης, στο περιοδικό *La Nef*, Ν. 53, σελ. 44.

4. Stanley Payne, *op. cit.*, σ. 17. Και τί θά πρί όροι «έλαφρός διαφορετικοί».

5. Στοιχειώδης έπιστημονική άπαίτηση έπιβάλλει τήν άκέραια δημοσίευση του έρωτηματολογίου.

ποιηθῶν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δείγματος τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων. Τὸ δείγμα αὐτὸ ἔχει ἐπὶ πλέον ἓνα ἰδιαίτερο πλεονέκτημα: διατηρεῖ τὴν ἐγκυρότητά του γιὰ ἓνα ἄρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, μὴ καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος δὲν εἶναι ἔννοια κενή, χωρὶς περιεχόμενο. Στὸς ἄλλους τύπους σφυγμομετρήσεων δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ ἐκκολιές. Ἀντίθετα μάλιστα ὑπάρχουν δυσκολίες ἄμεσα συνδεδεμένες μὲ τὸ ἐρωτηματολόγιο· οἱ δυσκολίες αὐτὲς διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸν τύπο τῆς σφυγμομετρῆσεως.

Στὴν *ἄμεση σφυγμομέτρηση*, τὸ ἐρωτηματολόγιο ἀναφέρεται σὲ ὑπαρκτὰ γεγονότα, οἰκεία στοὺς ἐρωτώμενους. Δὲν πρόκειται συνεπῶς παρὰ γιὰ μὴ ἀπλὴ αἴτηση πληροφοριῶν, οἱ δὲ δυσκολίες ἀφοροῦν κυρίως τῇ διατύπωσιν τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Στῇ *σφυγμομέτρηση γνώμης*, ἀναζητοῦμε ἀπλῶς τὶς ἀπαντήσεις σὲ μερικὲς ἐρωτήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς κύριες ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου. Τὰ σφάλματα, ποὺ ὀφείλονται στὸ ἐρωτηματολόγιο, ξεπερνῶν ἐκεῖνα ποὺ ὀφείλονται στὸν τρόπο ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος. Ἀλλὰ ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης ἐγκυμονεῖ λιγότερους κινδύνους ἀπὸ ἄλλες σφυγμομετρήσεις, μὴ καὶ περιορίζεται νὰ κάνει γνωστὸ αὐτὸ ποὺ σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι πάνω σὲ ἓνα περιορισμένο θέμα καὶ ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχει προταθῆ (Gallup) κάθε κύρια ἐρώτηση νὰ περιβάλλεται ἀπὸ τέσσερες βοηθητικὲς ἐρωτήσεις: ὁ ὀρμαθὸς αὐτὸς τῶν ἐρωτήσεων ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀναζήτησιν λύσεως στὰ ἀκόλουθα προβλήματα: ὁ ἐρωτώμενος γνωρίζει τὸ θέμα; τί σκέπτεται ὁ ἐρωτώμενος σχετικὰ μὲ τὴ γενικὴ γνώμην πάνω στὸ θέμα αὐτὸ; ποιά εἶναι ἡ προσωπικὴ του γνώμη πάνω στὸ θέμα; ποιά εἶναι ἡ ἔντασιν τῆς γνώμης αὐτῆς; Ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης δὲν παύει νὰ ἀποβλέπει πάντως στὴν ὑποβολὴ ἐρωτήσεων, μὲ σκοπὸ νὰ γίνουν γνωστὲς οἱ ἀπαντήσεις ποὺ δίνονται σ' αὐτές.

Τὰ πράγματα παρουσιάζονται τελείως διαφορετικὰ στὶς ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν στὰ κίνητρα τῆς συμπεριφορᾶς καὶ, πὺ γενικά, στὶς σφυγμομετρήσεις τοῦ τετάρτου τύπου, στὶς *ἐπαγωγικὰ σφυγμομετρήσεις* (sondages inferentiels). Ἀναφέρομε τὸ πολὺ γνωστὸ παράδειγμα: γιὰ νὰ μάθουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Γερμανίας ἀγόραζαν λιγότερες συσκευὲς τηλεόρασεως ἀπ' ὅσο οἱ κάτοικοι τῆς Βόρειας Γερμανίας, χρειάστηκε ἓνα ἐρωτηματολόγιο 70 ἐρωτήσεων. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιδιόκεται ἡ ἐρμηνεία, ἀλλὰ ἀπλῶς ἡ περιγραφή τῶν συνηθειῶν, τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν. Ἡ λύσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἀξιοποίησιν τῶν πληροφοριῶν, ποὺ ἤδη ἔχουμε, καθὼς καὶ ἐκείνων, ποὺ θὰ προκύβουν μῆσω τοῦ ἐρωτηματολογίου. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς πληροφορίες ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρω-

τηματολόγιο. Γιὰ νὰ φτιάξουμε, λοιπόν, τὸ ἐρωτηματολόγιο μὴς ἐπαγωγικῆς σφυγμομετρῆσεως, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ξέρομε ποιὲς πληροφορίες περιεχόμενες ἀπ' αὐτὴν· αὐτὲς οἱ προσδοκώμενες ἀπαντήσεις ἀποτελοῦν τοὺς *στόχους* (objectifs) τοῦ ἐρωτηματολογίου. Ὁ καθορισμὸς τῶν στόχων ἀποτελεῖ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα «τί χρειάζεται νὰ μάθουμε σχετικὰ μὲ κάτι τι;», ἐνῶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δίνει ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα «πῶς νὰ ρωτήσουμε τοὺς ἄνθρώπους γιὰ νὰ μάθουμε αὐτὸ ποὺ χρειάζεται νὰ ξέρομε;». Οἱ συλλογισμοί, ποὺ συνδέουν τὰ προβλήματα πρὸς λύσιν, τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες, τοὺς στόχους καὶ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου, ἀποτελοῦν ἓνα ὀργανωμένο σύνολο· τὸ ὀργανωμένο αὐτὸ σύνολο ἐμφανίζεται ἀκόμη πὺ περίπλοκο μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς στατιστικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐκλεπτυσμένων μεθόδων, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἐπιτρέπει. Τὸ ὀργανόγραμμα αὐτὸ τῶν συλλογισμῶν καλεῖται *λογικὸ σχέδιο* (plan logique). Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση ἀξίζει ὅτι καὶ τὸ λογικὸ τῆς πλάνου.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στοὺς κινδύνους ποὺ παρουσιάζουν οἱ σφυγμομετρήσεις.

Ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση εἶναι λεπτὴ τεχνικὴ καὶ, στὴν πραγματικότητα, πολὺ πὺ λεπτὴ ἀπὸ ὅσο τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Θέτει πρᾶγματι τὰ ἴδια προβλήματα, μὲ ἐπεξεργασία μάλιστα ὕλικου, ποὺ δύσκολα προσδιορίζεται καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθῆ στὸ ἐργαστήριον, μὲ σκοπὸ τὴ μακρόχρονη παρατήρησιν καὶ τὸν προοδευτικὸν παρμερισμὸν τῶν διαφορῶν αἰτιῶν σφαλμάτων. Πρέπει νὰ φανταστοῦμε ἓνα λογικὸ σχέδιο συλλογισμῶν, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνομε ἀπὸ ἀπαντήσεις, *ἀκόμη ἄγνωστες*, τῇ λύσιν τῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ ἓνα ἱκανοποιητικὸ σύστημα συγκεκριμένων στόχων ὀδηγεῖ εὐκόλα σ' ἓνα ἀπαράδεκτο ἐρωτηματολόγιο, κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ μᾶκρους του· πρέπει λοιπὸν νὰ διαλέξουμε μεταξὺ ἀντιφατικῶν ἀπαιτήσεων. Πρέπει ἐπίσης νὰ προβλέψουμε, ὅσο μπορούμε, τὶς αἰτίες σφαλμάτων, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴ διατύπωσιν, καθὼς καὶ τὶς πιθανὰς τοὺς ἐπιπτώσεις. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπαιτεῖ συγχρόνως φαντασία, γνώσεις ψυχολογίας, διαίσθησιν καὶ ἱκανότητα περιπλοκῶν συλλογισμῶν. Τὰ συλλογιστικὰ λάθη, ἡ σύγχυσις, ὁ βερμπαλισμὸς, ποὺ λυμαινόνται μεγάλο ἀριθμὸ ἐρευνῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ τεχνικὴ τῶν ἐπαγωγικῶν σφυγμομετρήσεων δὲν εἶναι μῆσω στὶς δυνατότητες ὀποιοῦδήποτε θέλει νὰ τὴν χρησιμοποιοῦσιν. Ὅποιος ξέρει ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διαπιστῶναι πάρα πολλὰς φορὲς ὅτι δὲν ἔχουν ληφθῆ ὅτε οἱ στοιχεῖοις προφυλάξεσι γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ διατύπωσιν τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ ὅτι, ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει πῶς ἀπὸ αὐτὸ κανένα λογικὸ σχέδιο. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἀκόλουθη-θηκε ἡ μέθοδος τῆς «τράτας» (adu chaluti). Κατα-

σκευάστηκε, δηλαδή, ένα ερωτηματολόγιο, που περιορίζεται στη συσώρευση άποψισματικών πληροφοριών. Ύπολογίστηκε, στη συνέχεια, οι στατιστικές συσχετίσεις μεταξύ των απαντήσεων και των διαφόρων ερωτήσεων, και έρμηνεύθηκαν μόνο —εφ' όσον ήταν δυνατόν— οι ισχυρές συσχετίσεις: οι υπόλοιπες δεν ελήφθησαν υπ' όψη. Έτσι, υπήρξε μία άποψισματική θεώρηση της πραγματικότητας, χωρίς τίποτε να δικαιολογεί τη σκέψη ότι τα στοιχεία που δεν λήφθηκαν υπ' όψη είναι μικρότερης σημασίας από εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν. Αν το ερωτηματολόγιο είναι αρκετά μεγάλο, επιτυγχάνεται η συσώρευση πληροφοριών, που δίνει την εντύπωση άφθονίας και άκριβειας, αλλά στην πραγματικότητα οι πιθανότητες έσφαλμένων συμπερασμάτων είναι μεγάλες, μία και η ενήμερωση με κενά είναι η επιστημονική μορφή του «διά παραλείψεως ψεύδους». Δύο φαινόμενα μπορούν, π.χ., να βρισκονται σε στενή συσχέτιση μεταξύ τους, όχι γιατί το ένα είναι η αιτία του άλλου, αλλά γιατί και τα δύο είναι αποτέλεσμα ενός τρίτου. Δεν πρέπει, λοιπόν, να αγνοούμε το τρίτο αυτό φαινόμενο, αν θέλουμε να επηρεάσουμε ένα από τα δύο πρώτα.¹ Η μέθοδος «της τράτας» συνοδεύεται από την έκθεση, που δεν είναι παρά μία μακριά, ασύνδετη φλυαρία και όπου οι λεπτομέρειες συσφραζούνται χωρίς να αποδεικνύονται οι σχέσεις τους ή όπου μερικά αξιοπερίεργα γεγονότα προβάλλονται επιδεικτικά, ώστε να δημιουργηθεί η εντύπωση άνακαλύψεως: στην έκθεση αυτή, συγχέεται το γραφικό, που θεωρείται ενδιαφέρον, με το ουσιαστικό, στο οποίο οι ερευνητές, λόγω άνικανότητας, δεν μπορούν να φτάσουν, ή δε έρμηνεία των δεδομένων γίνεται χωρίς καμιά συζήτηση των άλλων δυνατών ερμηνειών. Συχνά οι ερευνητές ανακοινώνουν, χρησιμοποιώντας μάλιστα τεχνικούς όρους, ότι εφάρμοσαν αυτόν ή εκείνο τον τεχνικό κανόνα: αλλά η τόν παρενόησαν ή υποκρίνονται ότι τόν εφάρμοσαν, γιά να κρύψουν την άνικανότητά τους να τόν εφαρμόσουν. Το κοινό, όμως άλλωστε και εκείνοι που χρησιμοποιούν τα αποτελέσματα των έρευνών αυτών, αφήνονται συχνά να πέσουν στην παγίδα, με μία ευκολία που πραγματικά έκπληκται.

Ο πιο σημαντικός κίνδυνος γιά μία σφυγμομέτρηση είναι ότι τα αποτελέσματα της μπορεί να μην είναι χρησιμοποιήσιμα, ή ακόμη να είναι κωμικά, άμφιβολα ή λανθασμένα. Και όπως η δυνατότητα άκούστων σφαλμάτων άνοίγει την πόρτα στην έκούσια πλάνη, η σφυγμομέτρηση είναι δυνατό να άποβλέπει στην παραπλάνηση τόσο ετών που τη χρησιμοποιούν, όσο και του κοινού.

Η δημοσίευση των προεκλογικών σφυγμομετρή-

1. Γενικά, κάθε περιγραφή, που άμελει μία πιθανότητα, είναι δυνατό να υποδείξει μία άνάγκη, εκεί όπου δεν υπάρχει. Η άπουσία ενός αντίθετου παραδείγματος, ύπαρκτου, εν τούτοις επιτρέπει να πιστέψουμε σε μία λανθασμένη έρμηνεία.

σεων έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Μερικοί φοβούνται των έπηρεασμό της ψηφοφορίας, όμως τα άποτελέσματα της προεκλογικής σφυγμομετρήσεως κατατάσσονται άνάμεσα στα πραγματικά περιστατικά, που λέγονται κατά τη διάρκεια της προεκλογικής έκστρατείας. Τα μόνα έπιχειρήματα, που μπορούν να προβληθούν εναντίον τους, είναι, πρώτα, ότι μπορεί να παραποιούνται και, ύστερα, ότι η δημοσίευση τους εξαρτάται από τη διακριτική ευχέρεια αυτών που τα κατέχουν: οι τελευταίοι μπορούν πράγματι να διαλέξουν την κατάλληλη στιγμή να τόν κάνουν, άνάλογα με τις προσδοκώμενες συνέπειες στην κοινή γνώμη.

Πιο σοβαρό είναι το πρόβλημα του να γνωρίζουμε με ποιο τρόπο οι σφυγμομετρήσεις μπορούν να παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες γιά τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Το ότι μπορούμε να επηρεάσουμε την κοινή γνώμη, είναι βέβαιο. Οι παράγοντες, όμως, που την επηρεάζουν προς διάφορες κατευθύνσεις είναι πολυάριθμοι και πολλοί από αυτούς άνεξέλεγκτοι. Τότε μόνο είναι δυνατή η χειραγώγηση, όταν μπορούμε να ελέγχουμε μερικούς από τους παράγοντες αυτούς, συγχρόνως δε ή έπίδραση αντίθετων παραγόντων είναι ή καθίσταται άσήμαντη. Άκόμη θά πρέπει τα θέματα της προπαγάνδας να δίνουν ίκανοποίηση (στην πιο ευρεία έννοια του όρου) στην ψυχική ζωή των άτόμων: πράγματι, μία ιδέα δεν διαδίδεται, παρά μόνο αν άνταποκρίνεται σε όρισμένη άνάγκη ή αν ενεργοποιεί μία τάση, κτλ. Ο κίνδυνος της σφυγμομετρήσεως, σχετικά με το θέμα αυτό, είναι ότι μπορούν να γίνουν γνωστές, με τρόπο γρήγορο και άσφαλ ή, οι ψυχολογικές άνάγκες του εξέταζόμενου τμήματος του πληθυσμού, του «στόχου» («cible»). Έπί πλέον, στην επαγωγική σφυγμομέτρηση οι ερωτώμενοι δεν έχουν παρά λίγες πιθανότητες να μαντέψουν το λογικό σχέδιο, που επιτρέπει να συναγάγουμε από ό,τι είπαν, ότι δεν είπαν. Με άφετηρία γεγονότα φαινομενικά άνόδωνα, είναι δυνατό να άναπαραστήσουμε πολλά ψυχικά γεγονότα, άκόμη και άσυνειδήτα. Είναι, λοιπόν, δυνατό να άποσπάσουμε από το κοινό, χωρίς να το ξέρει, τα μέσα γιά να άσκήσουμε πειση σ' αυτό. Οι κίνδυνοι αυτοί είναι άκόμη πιο σοβαροί, επειδή δεν είναι γνωστοί, μία και ό,τι είναι δυνατό να πραγματοποιηθί στον τομέα αυτό έξαρτάται από τη φαντασία των έρευνητών.

Οι σφυγμομετρήσεις παρουσιάζουν επίσης και έναν άλλο κίνδυνο, που άφορα σ' αυτές τις ίδιες τις κοινωνικές έπιστήμες. Η σφυγμομέτρηση δεν εγγίζει, με άμεσο τρόπο, παρά άτομικά γεγονότα. Τα εξέτάζει, βέβαια, συλλογικά, μά ύπαρχει μία άπόσταση άνάμεσα στο συλλογικό και στον κοινωνικό χαρακτήρα. Ποσοστά και συσχετίσεις δεν είναι παρά ένδείξεις, συχνά άπαράτητες, των κοινωνικών γεγονότων: δεν άποτελούν όμως αυτά τα ίδια τα κοινωνικά γεγονότα. Άς σκεφτόμε τη γλώσσα, κατ'

έξοχην κοινωνικό γεγονός· δύσκολα φαντάζεται καινεία την κατασκευή της γραμμωτικής της, με τη βοήθεια σφυγμομετρήσεων. Οί σφυγμομετρήσεις οδηγούν σε μιὰ ψευδο-κοινωνιολογία, από τη στιγμή που οί πληροφορίες τους θεωρούνται σαν τὰ ίδια τὰ κοινωνικά γεγονότα και όχι σαν ένδειξεις γνωστών ή πιθανολογούμενων κοινωνικών γεγονότων, που έξ άλλου και σε κάθε περίπτωση περιγράφονται με άλλους όρους.

Η διαπίστωση αυτή μᾶς παραπέμπει και πάλι στις έπαγωγικές σφυγμομετρήσεις. Έφ' όσον προκύπτουν κοινωνιολογικά προβλήματα, πρέπει νὰ φανταστούμε ένα λογικό σχέδιο τῆς σφυγμομετρήσεως, που θά έπιτρέψει τῆ λύση τους, με άφετηρία παρατηρήσεις πάνω σε άτομα. Η σειρά διανοητικών εργασιών, που απαιτείται, είναι όμως δύσκολη και γι' αυτό πολλοί τῶν άντικαθιστούν με μιὰ άλλη σειρά πράξεων, λιγότερο δυσχερή.

1. Υποθέτουν πρώτα, άμεσα ή έμμεσα, ότι οί ατομικές πρακτικές και ψυχολογίες ύπόκεινται σε «κοινωνικούς καθορισμούς» (determinants sociaux). Η πρόταση αυτή είναι άνομοιόβητη, μὲ όλο τὸ πρόβλημα είναι νὰ ξέρουμε τί πάει νὰ πῆ «κοινωνικός καθορισμός», νὰ ξέρουμε δηλαδή ἄν τὰ αποτελέσματα αὐτῶν τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν» κατέχουν οὐσιασθῆ ή παρεπόμενη θέση στα φαινόμενα που εξετάζονται. Καί ὁ όρος ἀκόμη «καθορισμός» φανερώσει ότι έμμεσα γίνεται δεκτή ή άποψη γιά τὴν οὐσιασθῆ σημασία, που τὰ αποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν «καθορισμῶν» κατέχουν στα εξεταζόμενα κοινωνικά φαινόμενα.

2. Η συμμετοχή τῶν ατόμων σε μερικές «κοινωνικές» ομάδες θεωρεῖται, στη συνέχεια, ότι αποτελεί «κοινωνικό καθορισμό» τῶν ατομικῶν γεγονότων, πράγμα που έπιτρέπει τῆ μετάβαση από τὸν κοινωνικό στο συλλογικό χαρακτήρα, χωρίς αυτό νὰ προκαλεῖ τὴν προσοχή. Οί κοινωνικές αυτές ομάδες είναι οί πασίγνωστες κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες, ή άλλες παρόμοιες κατηγορίες.

3. Έπειδὴ συνήθως ή α priori ύπόθεση, ότι ή συμμετοχή σε μιὰ ομάδα προσδιορίζει τὸ οὐσιασθῆ τῶν εξεταζόμενων ατομικῶν χαρακτήρων, είναι έσφαλμένη.¹ ἀκολουθεῖται ή έξῆς πορεία: Έπιλέγονται ομάδες πολὺ διαφορετικές μεταξύ τους και στη συνέχεια, με σφυγμομετρήσεις, παρατηρεῖται ότι διαφέρουν ἀκόμη και όσον ἀφορᾶ τοὺς εξεταζόμενους χαρακτήρες. Παίρνονται έτσι, γιά παράδειγμα, οί Πρόεδροι—Γενικοί Διευθυντές και οί ειδικευμένοι εργάτες, και ἀποδεικνύεται ότι δὲν παίζουν τὰ ίδια ποσά στο άμοιβαίο προσδιοριστικό στοιχείμα. (Τὸ ερώτημα, γιατί όλα τὰ στρώματα του πληθυσμοῦ παίζουν στο στοιχείμα, δὲν θά τεθῆ.)

Η «διαφοροποιητική» αυτή μέθοδος («methode differentielle»), που ἀκολουθεῖται στη μελέτη τῶν

«κοινωνικῶν καθορισμῶν», παρουσιάζει ένα στοιχειώδες συλλογιστικό σφάλμα. Γενικά, όταν σ' ένα φαινόμενο, τὸ Α' εξερωτάται από τοὺς παράγοντες Β' και Γ', ή μεταβολή του Β' συνεπάγεται και μεταβολή του Α'. Αυτό όμως δὲν σημαίνει οὐτε ότι τὸ Β' καθορίζει τὸ Α' (ή ἀλλιως, ότι καθορίζοντας τὸ Β', καθορίζεις τὸ Α'), οὐτε ότι τὸ Β' έχει πρωτεύουσα θέση στον καθορισμό του Α'. "Αν πιστεύουμε ότι συμβαίνει αυτό, χρειάζεται μιὰ μικρή στατιστική εργασία γιά νὰ ἀποδειχθῆ. "Αλλά κάθε μαθηματικός γνωρίζει ότι ή στατιστική αυτή εργασία δὲν θά ἀρκούσε γιά νὰ ἀποκλεισθῆ ότι στην πραγματικότητα τὸ Γ' είναι εκείνο που καθορίζει πλήρως τὸ Α'. Αὐτή, λοιπόν, ή πρακτική σφυγμομετρήσεως, που είναι κακή ἀπομίμηση τῆς μεθόδου τῶν ἀντιτιθεμένων ομάδων (groupes contrastés) τῶν ψυχολόγων, στηρίζομενη σε πραγματικές σφυγμομετρήσεις, έπιτρέπει τὴν παρουσίαση σαν ἀξιοπίστων, λανθασμένων κοινωνιολογικῶν ιδεῶν.

Οί έσφαλμένες αυτές κοινωνιολογικές ιδέες βλέπουν τις ίδιες τις σφυγμομετρήσεις, ύποδεικνύοντας, όπως θά δοῦμε, λανθασμένες μεθόδους έπιλογῆς δείγματος.

Μπορούμε νὰ πετύχουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τῶν ἐνηλίκων Γάλλων, π.χ., διαλέγοντας στην τύχη μερικά άτομα. Πρακτικοί όμως λόγοι ἀποκλείουν αὐτὸν τὸν τυχαῖο τρόπο έπιλογῆς. Έπικράτησε, λοιπόν, ή ιδέα νὰ έπιλεγονται στην τύχη μερικά άτομα, που ἀνήκουν σε ὀρισμένη κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, σε ἀριθμὸ ἀνάλογο με τὴν πραγματική δύναμη τῆς κατηγορίας αὐτῆς στο σύνολο του πληθυσμοῦ. Τὸ δείγμα, που ἀποκτάται με τὸν τρόπο αὐτό, καλεῖται «στρωματοποιημένο»* (stratifié). Έπιλέγοντας στην τύχη μερικά άτομα από κάθε κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, έπιτυγχάνουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Τὸ «στρωματοποιημένο», λοιπόν, δείγμα συγκεντρώνει τέτοια αντιπροσωπευτικά δείγματα, που πάρθηκαν ἀναλογικά σε κάθε κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία του πληθυσμοῦ. Ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἀνοδικνύει ότι τὸ «στρωματοποιημένο» αὐτό δείγμα είναι πάντοτε, τὸ λιγότερο, έξ Ἰσου σωστό με ένα μιὰ «στρωματοποιημένο» δείγμα, τῆς αὐτῆς δυναμικότητας. Αυτό όμως συμβαίνει, όταν πληροῦνται οί ἀκόλουθες δύο προϋποθέσεις: έπιλογή στην τύχη τῶν ατόμων κάθε κοινωνικο-επαγγελματικής ομάδας και ἀνάλογια τῆς δυναμικότητας τῶν δειγμάτων με τὴν πραγματική δύναμη, στον συνολικό πληθυσμό, κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας. Στην πράξη όμως, με τὴν εφαρμογή τῆς μεθόδου τῶν «προσδιορισμένων ποσοστῶν» (methode des quotas), δὲν τηρεῖται παρά μόνο ή δεύτερη προϋπόθεση. Σύμφωνα με τὴ μέθοδο αὐτή, στο έσωτερικό κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας τὰ άτομα,

* ή Δείγμα κατὰ στρώματα (Σημ. τ. μετ.).

1. Καί κυρίως στα έκλογικά θέματα.

πού αποτελούν τὸ δείγμα, δὲν ἐπιλέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, ἀφοῦ ἡ φροντίδα νὰ βρεθοῦν τόσο ἐργάτες, τόσα μεσαία στελέχη, κτλ., ἀφίηται στὸν ἐρευνητή. Τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων τῶν διαφόρων κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν, ἐνῶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς δειγμάτων, πού δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικά τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρθθηκαν.

Ἄλλὰ ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συμμετοχὴ ἐνὸς ἀτόμου στὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ του κατηγορία ἀποτελεῖ πράγματι, σχετικὰ μὲ τὸν *ἐξεταζόμενο χαρακτήρα*, παράγοντα καθοριστικό, παράγοντα δηλαδή, πού μπροστά του κάθε ἄλλος εἶναι χωρὶς σημασία. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν θὰ εἶναι ἀληθινὰ ἀντιπροσωπευτικὴ, ἀφοῦ θὰ μπορούμε νὰ διαλέξουμε, ἀδιάφορα μὲ ποῖο τρόπο, τὰ ἄτομα μέσα σὲ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ ομάδα χωρὶς νὰ παῖδουν αὐτὰ νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν ἔγκυρα. Ἄς δοῦμε ὁμως τὴν ἀντίθετη περίπτωση: ὁ χαρακτήρας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία. Τότε, ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ δυναμικότητα τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὸ δείγμα, μὲ τὴν πραγματικὴ τῆς δυναμικότητα στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἐπίδραση στὴν ἀντιπροσωπευτικότητα τοῦ δείγματος, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν αὐτῶν κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας. Εἶδαμε πράγματι ὅτι τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐπιλέγονται ἀδιάφορα μὲ ποῖον τρόπο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ.

Θὰ πρέπει τώρα νὰ κάνουμε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

— Στὴν πράξιν, βρισκόμαστε πάντοτε κάπου (μὰ πού); ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ ἄκρα.

— Ἐπρόκειτο παραπάνω γιὰ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία δὲν ἀφοροῦσε θὲ κάποια ἰδιαίτερη ἰδιότητα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν. Τὰ συμπεράσματά μας, λοιπόν, ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ κάθε ἄλλη *κατάτμηση* (segmentation), ὅπως λέμε στὸ ἐπάγγελμά μας, τοῦ «πληθυσμοῦ».

— Ἄν πρακτικὰ τίποτε δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιλογὴ στὴν τύχη τοῦ δείγματος τῶν γιατρῶν, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο προκειμένου γιὰ τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες, π.χ. Καὶ τὸ νὰ φτιάξουμε ἓνα «στρωματοποιημένο» δείγμα γιὰ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, εἶναι ἐξ ἴσου οὐτοπικό, ὅπως ἡ τυχαία ἐπιλογὴ ἐνηλίκων Γάλλων. Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ λειτουργία τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, πού συνίσταται στὴν ἀναπλήρωση

τῶν «στρωματοποιημένων» δειγμάτων· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀναζητοῦνται κατατμήσεις, πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴ σύγκριση τοῦ δείγματος «ποσοστῶν» μὲ τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα.

— Ἄν μιὰ κατάτμηση ἔχει δώσει ἓνα δείγμα «ποσοστῶν», πού εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ σχετικὰ μὲ μερικὸς χαρακτήρες, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου πὼς τὸ ἴδιο αὐτὸ δείγμα καὶ, κατὰ μείζονα λόγο, αὐτὴ ἡ ἴδια κατάτμηση ἔχουν τὴν ἴδια ἰδιότητα, σχετικὰ μὲ ἄλλους χαρακτήρες. Αὐτὸ ἄλλοτε προκύπτει ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύξουμε.

— Ἄν μιὰ κατάτμηση παρέχει ἀληθινούς «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς» κάποιου χαρακτήρα, κάθε δειγματοληψία ποσοστῶν, πού ἀντιστοιχεῖ, θὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα. Αὐτὸ εἶναι συνέπεια τῶν ὅσων εἶπαμε. Ἄλλὰ, ἀντίστροφα, τὸ νὰ πιστεύουμε *ἐκ τῶν προτέρων* σὲ ὀρισμένους «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς», ὀδηγεῖ στὸ νὰ θεωροῦμε σὰν ἀντιπροσωπευτικὲς τὶς δειγματοληψίες ποσοστῶν, πού στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν αὐτὴ τὴν ἰδιότητα.

Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ παρατήρηση κλείνει ὁ κύκλος. Εἶδαμε παραπάνω πὼς, μὲ τὴ «διαφοροποιητικὴ μέθοδο», οἱ σφυγμομετρήσεις ἐνισχύουν μιὰ ψευδοκοινωνιολογία τῶν κοινωνικῶν καθορισμῶν· εἶδαμε τώρα πὼς αὐτὴ ἡ ψευδοκοινωνιολογία ἐνισχύει, μὲ τὴ μέθοδο τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, τὶς κακὲς σφυγμομετρήσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πάνω στὸ ζήτημα τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»

Μόλις ἀνακύπτει πρόβλημα στατιστικῶν συσχετίσεων, ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι συχνὰ ἀπατηλός. Στὴ ρουλέττα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ πιστευθῶν ὅτι, ἀν τὸ μαῦρο βγῆκε πέντε φορές στὴ σειρά, οἱ πιθανότητες νὰ ξαναβγεῖ εἶναι μικρότερες. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Ἄντιθετα, κανεὶς δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ νὰ προβλέψῃς γιὰ τὴν ἐπόμενη μέρα τὸν καιρὸ πού κάνει σήμερα, εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ μέθοδος μετεωρολογικῆς προγνώσεως, πού ἀξίζει ὅσο καὶ πολλὲς ἄλλες, κτλ.

Ἡ φαινομενικὰ καταφανὴς ἰδέα ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν περισσότερες ὁμοιότητες, ἀπὸ ὅτι σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅταν ἀνήκουν στὴν ἴδια κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, ἢ σὲ ἄλλες ὑποδιαιρέσεις πού βασίζονται στὴν ηλικία, τὸ φύλο, τὴν κατοικία, κτλ., δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινὴ, οὔτε ψεύτικη, μὰ ἀπλὰ καὶ μόνο παραλόγιο καὶ δὲν ὀφείλει τὴν ἀληθοφάνειά της παρὰ τὴν μεγάλη ἄσφαιρα πού ἐπικρατεῖ μέσα στὶς ἰδέες. Δύο ἄτομα δὲν ἔχουν *ἐκ τῶν προτέρων* λιγότερες πιθανότητες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα Α, ἀν εἶναι ὅμοια ὡς πρὸς τοὺς

χαρακτήρες Β,Γ,Δ,Ε... Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συσχέτιση τοῦ Α μετ' αὐτοῦς τοῦς ἄλλους χαρακτήρες. Ἄν αὐτὴ ἢ συσχέτιση εἶναι ἀνύπαρκτη, τότε ἢ ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ Α,Β,Γ,Ε... δὲν ἔχει καμιά ἐπίδραση. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἢ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας σ' ἓνα δεδομένο χαρακτήρα ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ εἶναι παράλογο νὰ ἐνεργοῦμε σὰν νὰ ὑπῆρχε σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Κανεὶς βέβαια δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ κοινὸ ὄνομα προσεγγίζει τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων. Γιατί νὰ τὸ σκεπτόμαστε γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες; Ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἐξήγησις, μὰ εἶναι κακὴ: γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν χαρακτήρων ποὺ μελετᾶμε, ἢ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία παίζει πράγματι ἓνα ρόλο. Μποροῦμε νὰ συμπεράνομε ὅτι στὸν μέγιστον ἀριθμὸν σφυγμομετρήσεων ποὺ γίνονται συνήθως, ὑπάρχει κατὰ μέσο ὄρο μιὰ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας στοὺς ἐξεταζόμενους χαρακτήρες. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι γιὰ ἓνα συγκεκριμένο χαρακτήρα καὶ γιὰ μιὰ δεδομένη σφυγμομετρήσι οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες εἶναι σημαντικῆς.

Ἡ ἐπίδραση τῶν κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν ὑποστηρίζεται καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, ποὺ γίνονται ἀποδεκτοὶ μὲ συγκεκριμένον τρόπο, χωρὶς νὰ αἰτιολογῶνται καὶ χωρὶς νὰ καθορίζεται ἡ ἀκρίβης τους ἰσχύς. Ἄς δοῦμε μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ ομάδα, ἢ καὶ μιὰ ὁποιαδήποτε κατηγορία ἀτόμων ἂν ἓνα γεγονός βάζει σὲ δοκιμασία τὰ κοινὰ συμπερόντα τῶν ἀτόμων αὐτῆς τῆς ομάδας, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ ὅλα, τότε εἶναι δυνατόν νὰ περιμένουμε ὅτι ἂν ἀντιδράσουν μὲ μιὰ κοινὴ στάση. Αὐτὴ ἢ κοινὴ στάσις μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ συγκεκριμενοποιεῖται μὲ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ, ἂν οἱ ἰδιαίτερες συνθήκες γιὰ τὰ διάφορα ἄτομα τὸ ἐπιβάλλουν. Ἄλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὴν περίπτωση αὐτὴ καὶ ἂς ἐξετάσωμε μὲ προσοχὴ τὴν κοινὴ ἀντίδραση τῶν μελῶν τῆς ομάδας, καθὼς καὶ τοὺς λόγους τῆς. Ὑπάρχει ἀντίδρασις ἐπειδὴ δοκιμάζονται συμπερόντα καὶ ἢ ἀντίδρασις αὐτὴ εἶναι κοινὴ ἐπειδὴ τὰ συμπερόντα αὐτὰ εἶναι κοινὰ. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος κοινῆς ἀντιδράσεως τῶν μελῶν μιᾶς ομάδας, ἂν κανένα ἀπὸ τὰ συμπερόντα τῆς ομάδος δὲν κρίνεται ἢ ἂν τὰ συμπερόντα ποὺ κρίνονται δὲν εἶναι κοινὰ. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιφύλαξι: δὲν εἶναι ἀναγκαῖο ὅλα τὰ μέλη τῆς ομάδος νὰ εἶναι ἀναμεμιγμένα στὴν ὑπόθεσι. Ἄν πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ κοινωνικὴ ομάδα καὶ ὄχι γιὰ μιὰ τεχνητὴ καὶ ἀφρημένη κατηγορία, ἀρκεῖ ἢ ὑπόθεσι νὰ ἀφορᾷ μερικὰ μέλη γιὰ νὰ ἀντιδράσουν συγχρόνως καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ομάδος. Ἄς δυσπιστοῦμε, λοιπόν, γιὰ τὴ λέξι «κοινόν» καὶ ἂς διατυπώσωμε τὴν παρατήρησι μας ὡς ἐξῆς: Δὲν ὑπάρχει ἀντίδρασις τῆς ομάδος, ἂν δὲν θίγονται ὁμαδικὰ συμπερόντα. Γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἄτομο, ἀνεξάρτη-

τα ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ ἢ τὶς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα τῆς συγκεκριμένης ομάδας, δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς ὁμοιογένεια. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ περιμένει (χωρὶς τίποτε περισσότερο) κοινὴ στάσις τῆς κατηγορίας, τῆς ομάδος, τῆς τάξεως, ὅταν πρόκειται γιὰ συμπερόντα τῆς κατηγορίας, τῆς ομάδος ἢ τῆς τάξεως. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἄλλες καταμήσεις, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὶς σφυγμομετρήσεις.

Ἄν στὴ συνέχεια ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίζουν τὰ ἄτομα γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον, εἶναι βέβαιο πὼς αὐτὴ ἐν μέρει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πείρα ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ ἀντικείμενον αὐτό, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ μπήκε καὶ μπαίνει στὴ ζωὴ τους καὶ, πὺς συγκεκριμένα, στὴν πρακτικὴ τους δραστηριότητα. Πρέπει νὰ ἐπιμενοῦμε ἐδῶ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, γιὰτι δὲν βλέπει κανεὶς τὸ ἴδιο ἀντικείμενον μὲ τὸν ἴδιον τρόπο διὰν ὀφείλει νὰ κάνει κάτι τι σχετικὰ μ' αὐτό, ἀπὸ ὅτι διὰν ἄλλως μιᾶ γι' αὐτό. Ὑπάρχει, ὁμως, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀντικειμένων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἢ πείρα τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν του κατάστασι. Ἐπὶ πλέον, ἢ πρακτικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι, κατὰ μεγάλο μέρος, ἢ ἐπαγγελματικὴ του δραστηριότητα. Νά, λοιπόν, τὸ δίνει ἐνδιαφέρον στὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες. Μὲ μιὰ, ὁμως, ἐπιφύλαξι: ἂν πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ καὶ γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος.

Ξαναβρισκόμαστε λοιπὸν στὸ ἴδιο σημείον: οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες, ἢ οἱ ἄλλες καταμήσεις, μποροῦν νὰ εἶναι ὁμοιογενεῖς, ὅταν ἀφοροῦν τὸν ἐξεταζόμενον χαρακτήρα, ὅπως μποροῦν καὶ νὰ μὴν εἶναι: δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψέμα νὰ ὑποθέτομε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι εἶναι ὁμοιογενεῖς. Κατὰ συνέπεια, ἓνα δείγμα ἀπροσδιορισμένον ποσοστῶν, ποὺ ἀποδείχτηκε ἀντιπροσωπευτικὸν στὴ μελέτη ἐκατὸν χαρακτήρων, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἐκατοστοῦ πρώτου. Συνήθως πνίγουν τὸ γεγονός αὐτὸ μέσα στὴν ομίχλη ἰδεῶν, ὅπως: ἢ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία δὲν καθορίζεται ἀπὸ μὴν τῆς τῶν χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐπιδρᾷ πάντοτε, περισσότερο ἢ λιγότερο, σ' αὐτόν. Πράγμα ποὺ δὲν ἔχει καμιά σχέσι μὲ τὸ μόνο ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἐδῶ: ἢ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία μπορεῖ ἢ ὄχι νὰ θεωρηθῆ ὁμοιογενεῖς ὡς πρὸς κάποιον χαρακτήρα; Ἡ ἴδια ἐρώτησι ἰσχύει ἐπίσης γιὰ κάθε ἄλλη κατάμησι. Γιατί δὲν βλέπει κανεὶς καθόλου γιὰ ποῖο λόγο οἱ ἄλλοι παράγοντες, ποὺ ἔχουν ἐπίσης κάποιο ρόλο, δὲν θὰ προκαλέσουν ἔντονη ἀνομοιογένεια στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ομάδος.¹

1. Μὲ ἄλλα λόγια, ἢ δειγματοληψία ποσοστῶν στρεφεται στὴ σιωπηρὴ ὑπόθεσι ὅτι οἱ χαρακτήρες, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατάμησι, ἀποτελοῦν παράγοντες, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ὁ ὄρος στὴν «ἀνάλυσι παραγόντων» (analyse factorielle).